

PAPER DETAILS

TITLE: ALTAY DILLERİ TIPOLOJİSİNDE ORTAK BİR DİL BİLGİSEL KATEGORİ: YİNELEME

AUTHORS: Mustafa Ağca

PAGES: 155-173

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1566363>

ALTAY DİLLERİ TİPOLOJİSİNDE ORTAK BİR DİL BİLGİSEL KATEGORİ: YİNELEME*

A Common Grammatical Category in Altaic Typology: Reduplication

Mustafa AĞCA*

Dil Araştırmaları, Bahar 2020/26: 155-173

Öz: Bu çalışmada, Altay Dilleri Teorisi bağlamında Altay dillerinde yineleme kategorisinin ses bilgisi ve biçim bilgisi gibi farklı dil bilgisel düzeylerdeki görünüşleri ve işlevsel özellikleri ele alınarak karşılaştırılmış ve bu dillerde tespit edilen ortak yönleri dil akrabalığı ve dil ilişkileri bakımından değerlendirilmiş; tam ve parçasal olmak üzere iki genel biçimde ortaya çıkan ve çeşitli biçim-sesbilimsel formları bulunan yinelemenin, Altay dil ailesindeki Türkçe, Korece, Japonca, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada hem ses bilgisel ve biçim bilgisel ortaya çıkış süreçlerinin hem de işlevlerinin tipolojik olarak ortaklık gösterdiği ileri sürülmüştür. Macarcada da yineleme kategorisinin durumu incelenmiş, diğer Altay dilleri ve özellikle Türkçenin yineleme kategorisi bakımından gösterdiği tipolojik eğilimlerle büyük oranda uyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yineleme, dil bilgiselleşme, söz yapımı, Altay Dilleri Teorisi, dil tipolojisi.

Abstract: In this study, in the context of Altaic Language Theory, it was compared by considering the appearance and functional characteristics at different grammatical levels such as phonetics and morphology of the reduplication category in Altaic languages, and the common characteristics determined in these languages were evaluated in terms of language affinity and language relations. It has been suggested that reduplication, which occurs in two general forms, full and partial, and has various morpho-phonological forms, is typologically common in terms of both the processes of phonological and morphological emergence and functions, in Altaic languages such as Turkish, Korean, Japanese, Mongolian, Manchu-Tungus. Moreover, in Hungarian, the use of the reduplication category was analyze, and it was deduced that it correspond with to a great extent with the typological tendencies that other Altaic languages, especially Turkish has.

Keywords: Reduplication, grammaticalization, word formation, Altaic Theory, language typology.

1. Tipoloji

Kısa tanımıyla dil bilimsel tipoloji, diller arasındaki yapısal benzerlikler ve farklılıkları araştıran dil bilim dalıdır. Tipoloji terimi diğer birçok dil bilimsel terim

* Bu çalışma, 1-7 Haziran 2018 tarihinde Ulanbator'da (Moğolistan) düzenlenen *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*'nda sunulmuş olan "Altay Dilleri Tipolojisinde Ortak Bir Dil Bilgisel Kategori: Yineleme" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Denizli/TÜRKİYE, magca.tr@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9120-2462 Gönderim Tarihi: 01.16.2020/ Kabul Tarihi: 02.03.2020

gibi Biyoloji alanından kopyalanmıştır ve “sınıflama / sınıflandırma” ya da “türlerin yorumlanması ve incelenmesi” gibi anlamlara gelir. Daha özel olarak ise dil bilimsel sistem tiplerinin incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Bir dil içerisindeki dil bilimsel sistemlerin mukayesesinin yanı sıra genellikle diller arasındaki dil bilimsel sistemlerin karşılaştırılmasıyla ilgilenir. Dil bilimsel tipoloji çalışmaları, birbirine çağdaş dillerin karşılaştırılmasıyla eşzamanlı ya da bir dilin tarihi gelişiminin çeşitli aşamalarının karşılaştırılmasıyla artzamanlı olabilir (Velupillai 2012: 15).

Her dilin kendine özgü karmaşık yapılarından oluşan bir tipolojisi vardır. Bir dilin diğer dillerle ortaklık gösterdiği karmaşık derin yapılar dil akrabalığı ile ilgilidir, bunların dışında kalan yüzeysel benzerlikler ve ortaklıklar ise dil evrenselliklerini ilgilendirir (Velupillai 2012). Dil evrensellikleri araştırmaları bütün dünya dillerindeki ortak özellikleri ortaya çıkarmakla ilgilenirken tipoloji, daha çok dil akrabalığı ile ilgili bir kavramdır (Comrie 2005: 49).

Tipoloji çalışmalarında, diller arasındaki benzerlik ve farklılıkları ölçen çeşitli değişkenler geliştirilir. Geliştirilen bu değişkenler, dillere özgü yapılar ve diller arasında gözlemlenebilir benzerliklerden oluşur (Bickel 2007: 241). Bu değişkenler üzerine temellenen tipoloji çalışmaları, dilleri çeşitli ölçütlere göre sınıflandırarak temelde insan dilinin eğilimlerini, imkânlarını, sınırlarını anlamaya çalışır. Diller arasındaki benzerliklerden doğan akrabalık teorileri, tipoloji çalışmalarının doğal bir sonucudur denebilir. Dil akrabalığında tek bir ana dile giden tipolojik ortaklık söz konusudur. Düzenli sesbilimsel, biçimbilimsel vs. denkliklerin yanı sıra özellikle dillerdeki karmaşık dil yapılarının, dilin üretim sürecini oluşturan işlevsel kategorilerin benzeşmesi akrabalık teorilerinin kanıtlanmasında büyük bir önem taşır.

2. Yineleme Kategorisi ve Tipolojik Tanımı

Yineleme (reduplication), yeni bir dil bilgisel ya da semantik işlev elde etmek için bir sözcüğün ya da sözcük kökünün / gövdesinin bir parçası olan sesbilimsel malzemenin tekrarlanmasından oluşan bir biçim bilimsel işlemdir ve tekrarlanan materyal, çekimsiz ve türetilmemiş temel formdan doğrudan türetilir (Hurch 2005: 1). Daha basit ifadeyle yineleme, “Bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan başka ek ve sözcükler türetme sürecidir.” (İmer vd. 2011: 54). Türkçede aynı sözcüğün tekrarıyla ortaya çıkan *az az*, *hızlı hızlı*, *koşa koşa*; sözcüklerin ilk hecelerinin kısmen yinelenmesiyle oluşturulan *kıpkırmızı*, *kopkoyu*, *büsbüyük*; sözcük tabanın ilk ünsüzünün farklı bir ünsüzle yer değiştirmesi ya da ünlü ile başlıyorsa yinelemenin ikinci unsurunun başına bir ünsüz eklenmesiyle ortaya çıkan *kapı mapı*, *içecek miçecek* gibi formlar birer yineleme örneğidir. Yinelemenin tanımı değişik kaynaklarda az da olsa farklılaşmakla birlikte, konuyla ilgili çoğu çalışmada, ortaya çıkan yapının söz dizgesi içerisinde tek bir sözcük gibi kullanım imkânı bulunduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak yineleme, dil biliminin ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi alt dallarıyla ilişkili dil bilgisel bir süreç ve kategoridir.

Yinelemenin en yaygın işlevleri, bir sıfatın anlamını pekiştirmek, bir eylemin sürekliliğini ifade etmek, tekil bir adın çoğul biçimini oluşturmaktır. Yineleme, dil bilgisel amaçlar için, örneğin bir cümleye belirli bir zaman veya görünüş ifadesi

katmak için de kullanılabilir. Dünya dillerinin çok azında yineleme, söz yapım yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Bazı dillerde, yineleme çok üretkendir ve dil bilgisi ve sözlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır. Bir kısım dilde ise çok üretken değildir, bazı durumlarda neredeyse hiç bulunmaz. Altay dillerinde yineleme kategorisi, pek çok form ve işlevde görülmektedir ve üretken olarak kullanılmaktadır (Olsson 2015: 1).

2.1. Yinelemenin Biçim-sesbilimsel Formları

Yinelemenin biçim-sesbilimsel açıdan tam ve parçasal olmak üzere iki tipi bulunur.

2.1.1. Tam Yineleme

Tam yineleme (full reduplication), bütün bir sözcük, sözcük kökü ya da gövdesinin yinelenmesiyle ortaya çıkan yineleme formudur:

kandu “Kan” > *kandukandu* “Kırmızı” (Kayardild dili) (<http://wals.info/chapter/27>)

ren “Adam, erkek” > *renren* “Herkes” (Mandarin Çincesi) (Katamba-Stonham 2006: 181)

damla > *damla damla* “damlalar hâlinde” (Türkiye Türkçesi) (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

2.1.2. Parçasal Yineleme

Parçasal yineleme (partial reduplication), basit bir ünsüz ikizleşmesinden ya da ünlü uzatmasından bir sözcük tabanının neredeyse tamamına kadar çeşitli şekilleri bulunan yineleme tipidir. Parçasal yinelemenin, sözcüğün baş, orta ya da son hecesi gibi herhangi bir parçasının yinelenmesiyle ortaya çıkan çeşitli formları bulunur:

jan “Doğ-“ > *jajan* (Bitmişlik ifadesi) (Sanskritçe) (Kiyomi 1995: 1158)

amigo “Arkadaş” > *amimigo* “Arkadaşlar” (Pangasinan dili) (<http://wals.info/chapter/27>)

takin “Çoraplar” > *takin kin* “Çorap giy-” (Marşal dili) (Güler 2003: 10)

Yineleme, yinelenen öğelerin yanı sıra sesbilimsel alternans ve yineleme formuna eklenen çeşitli yapım ve çekim ekleriyle birlikte de ortaya çıkabilir: *güzel mi güzel*, *günü gününe*, *yıllar yılı* vs. Çok sayıda benzer form bulunduğu ve bu tarz bir çalışmada verileri analiz etmeyi zorlaştıracığı için bu gibi örnekler çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir.¹

3. Altay Dilleri Teorisi ve Teori ile ilgili Görüşler

Altay dilleri teorisi, dar anlamda Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcayı, geniş olarak ise Korece ile Japoncayı da içine alan dil ailesinin genel adıdır (Tuna 1992:

¹ Bu çalışmada, yansıma sözcükler (*tak tak*), dış dünyaya ait tasvir ifadeleri (*tir tir titre-*) gibi taklide dayalı sözlükbirimlerden oluşan yineleme örnekleri de mümkün olduğunca değerlendirmeye alınmamıştır. Çünkü bu yapıdaki yinelemeleri oluşturan sözcüklerin çoğu tek başına anlamlı değildir. Bu örneklerde, yalın form ile yinelenmiş biçim arasındaki ilişki belirsizdir.

7). Altay dillerinin akrabalık ilişkileri başından beri tartışmalıdır. Zaman zaman tartışmalarda teori taraftarları, teoriye karşı olanların bu dillerin akraba olmadıklarını, karşı olanlar ise teori taraftarlarının Altay dillerinin akraba oldukları yönündeki iddialarını ispat etmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Teoriyi savunanlar, söz konusu diller arasında pek çok ses denkliği bulmuş, biçim ortaklığı kurmuştur. Bununla birlikte, teoriye karşı olanlar tarafından kabul edilebilir deliller gösterilerek bu teori çürütülememiştir. Altay dilleri teorisi, hâlihazırda üzerinde tartışmaların devam ettiği bir teori olarak varlığını sürdürmektedir (Demir-Yılmaz 2002; Tekin 2013: 80).

Altay dil bilimi çalışmaları, günümüze gelinceye kadar genellikle ses ve buna paralel olarak sözcük denkliklerine yoğunlaşmış, ortak biçim bilgisi ve gramer konuları genellikle ihmal edilmiştir. Oysa tarihsel dil bilim ve dil akrabalığı alanlarında en az sözcük denklikleri kadar biçim bilimsel denklikler ve ortak gramer de son derece önemli bir yere sahiptir (Gökçe 2014: 3). Dolayısıyla, dil biliminin ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi alt dallarıyla ilişkili dil bilimsel bir süreç ve kategori olan yinelemenin söz konusu dillerdeki durumu, dil akrabalığı konusunda kullanılabilecek önemli bir ölçüttür.

4. Tipolojik Açıdan Dünya Dillerinde / Dil Ailelerinde Yineleme Kategorisinin Durumu

Yineleme yöntemi, tipolojik olarak dünya dillerinde yapım ve çekim kategorilerinde işlev görmektedir. Birçok dilde yineleme yöntemi, bir çekim unsuru olarak işlev görüp dil bilimsel kategoriye girerken bazı dillerde söz türetimi işleviyle kullanılmaktadır. Dünya dillerinin tipolojik özelliklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanan WALS (The World Atlas of Language Structures) veritabanında *Biçim bilimi* üst başlığı altında verilen yineleme, birçok dünya dilinde işlevsel olarak kullanılan biçim bilimsel bir işaretleyici olarak gösterilmiş ve üç kategoride ele alınmıştır. Buna göre 55 dil yinelemeyi anlam bilimsel ve dil bilimsel amaçlı kullanmazken, 278 dilde tam ve parçasal yineleme, 35 dilde yalnızca tam yineleme işlevsel olarak kullanılmaktadır. Dünya dillerinin çoğunda tam ve parçasal yineleme yöntemi daha çok dil bilimsel işlevleriyle öne çıkarken, çok az dilde bir söz yapım unsuru olarak dikkat çekmektedir (<http://wals.info/chapter/27>).

Dil bilimsel bir işaretleyici olarak kullanıldığı dillerde yineleme yöntemi, çokluk, sınırlandırma, pekiştirme, geçişlilik vb. gramer kategorilerini, tam ya da parçasal yineleme gibi farklı sesbilimsel değerlere sahip formlarla işaretleyebilir. Yineleme yöntemiyle dil bilgiselleşmenin bu modelinde dikkati çeken nokta, herhangi bir biçim bilimsel bir işaretleyici kullanılmadan, yineleme yöntemiyle oluşturulmuş formun gerekli olan semantik ve dil bilimsel değeri sağlamasıdır (<http://wals.info/chapter/27>; Kiyomi 1995: 1152).

Yineleme kategorisi, Austronezya (Pasifik Adaları, Filipinler, Endonezya, Madagaskar), Avustralya, Güney Asya, Afrika'nın birçok bölgesi, Kafkas dillerinde oldukça yaygın olarak kullanılır. Batı Avrupa bölgesinde yineleme kategorisi biçim bilgisinde önemli bir rol oynamaz. Bununla birlikte, doğusundaki diğer dil aileleriyle temas hâlinde olan bir kısım Hint-Avrupa dilinde yineleme formları mevcuttur (<http://wals.info/chapter/27>). Hint-Avrupa dil ailesinde yineleme, yaygın bir kategori değildir. Ancak temas hâlinde olduğu diğer dillerden bu tarz yapı kopyalamaları sonucunda bazı

yineleme formları Sanskritçe, Farsça gibi bir kısım Hint-Avrupa dilinde kullanılmaya başlamıştır.

Hint-Avrupa dillerinde tam yineleme yoluyla oluşturulmuş *fifty-fifty* “ortaklaşa, yarı yarıya”, *so-so* “ne iyi ne de kötü, şöyle böyle” ve *wishy-washy* “yavan, sulu; karakersiz, iradesiz”, *itsy-bitsy* “minicik” gibi örnekler bulunur ancak yineleme süreci söz yapımının önemli bir parçasını teşkil etmez. Bu sözcük envanterinin kapsamı dardır ve yinelenmiş sözcüklerin pek çoğu diğer dillerdekinden daha sınırlı bir işleve sahiptir. Mesela, *wishy-washy*, *itsy-bitsy* gibi sözcükler daha çocuksu ve komik bir ses tonuyla kullanılır. Bu örnekler, yinelemenin, isimlerin çoğul biçimlerini oluşturma ya da fiillerin görünüşünü değiştirme gibi önemli dil bilgisel işlemlerin bir parçası olduğu diğer dillere bakışla işlevsellik açısından oldukça basittir (Rubino 2005: 23; Olsson 2015: 3).

Dünyadaki birçok dilde yineleme mevcut olsa da, üretkenlik derecesi dilden dile değişir. Keskin bir tanımlama mümkün olmamakla birlikte, bir dilde yineleme süreci sıklıkla ve işlevsel olarak yeni sözcükler türetmek için kullanılıyorsa, yinelemenin o dilde üretken olduğu söylenebilir. Buna, alıntı sözcükleri yineleme sürecine uyarlama da dâhildir (Olsson 2015: 5). Bu duruma Türkçe *masmavi* < *mavi* örneği verilebilir.

5. Altay Dillerinde Yineleme Kategorisi

Yineleme, Altay dillerinde gramatikal bir işaretleyici göreviyle işlevsel olarak kullanılan dil bilgisi kategorilerinden biridir. Altay dillerinin tümünde aynı zamanda bir söz yapımı yolu olarak da kullanılması dikkate değer. Altay dillerinde yinelemenin biçim-sesbilimsel açıdan tam ve parçasal olmak üzere iki ana tipi de bulunur. Altay dillerinde bulunan çeşitli yineleme formlarının, Ana Altay dilinin tipolojik bir özelliği olup olmadığı sorusunun yanıtlanması, büyük oranda bu formların Altay dillerindeki ortaklığının kanıtlanmasına bağlıdır.

Altay dillerinde yinelemenin işlevsel olarak kullanılan üç formu vardır: tam yineleme, vurgulu yineleme (ön hecede parçasal yineleme) ve m-‘li yineleme. Bu üç formdan tam yinelemenin yaygın olarak çokluk, topluluk, pekiştirme, söz yapımı gibi işlevleri vardır. Parçasal yineleme ise büyük oranda pekiştirme işleviyle kullanılır.

5.1. Altay Dillerinde Biçim-sesbilimsel ve İşlevsel Özellikleri Bakımından Tam ve Parçasal Yineleme

Altay dillerinde yineleme kategorisi, gösterdiği anlam bilimsel / işlevsel ortaklıklar dikkate alınarak aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilebilir:

Tam yineleme: (1) Çokluk, (2) Pekiştirme, (3) Topluluk ve dolaylı çokluk, (4) Sıralama-üleştirme, (5) Eylemin gerçekleşme zamanı, (6) Söz yapımı

Parçasal yineleme: (1) Pekiştirme, (2) Söz yapımı

5.1.1. Altay Dillerinde Tam Yineleme

Altay dillerinde tam yineleme bir sözcük tabanının tamamının yinelenmesi şeklinde gerçekleşen bir yineleme sürecidir. Belirli biçim bilimsel sözcük sınıflarına uygulanabilir dil bilgisel bir yöntem olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır.

(1) Çokluk

Tam yineleme, Moğolca dışındaki² Altay dillerinde isimlerde çokluk işaretleyicisi olarak kullanılır:

Türk. *kim kim (geldi)* “kimler (geldi)” < *kim* (Güler 2003: 77)

Jap. *eda-eda* “branşlar, dallar” < *eda* “branş, dal” (Kwon 2017: 2)

Jap. *yama-yama* “dağlar” < *yama* “dağ” (Olsson 2015: 6)

Kor. *motoy-motoy* “tüm eklemeler” (Lee-Ramsey 2011: 172)

Manç. *jalan-jalan* “nesiller; dünyalar” < *jalan* “nesil; dünya” (Gorelova 2002: 139)

Manç. *se se* “çağlar; yıllar” < *se* “çağ; yıl; yaş” (Gorelova 2002: 139)

(2) Topluluk ve dolaylı çokluk

Altay dillerinin tümünde topluluk ve dolaylı çokluk işlevli tam yineleme formları bulunur:

Türk. *çeşit çeşit* “çok çeşitli” < *çeşit* (Güler 2003: 73)

Türk. *kutu kutu (kitap)* “birçok kutuda (kitaplar)” < *kutu* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Jap. *hoo-boo*³ “her yön, her yer” (Martin 1988: 151)

Kor. *kunte-kunte* “birçok yer; çeşitli yerler” < *kunte* (Chung 1998: 138)

Kor. *kolmok-k'olmok* “her sokak” < *kolmok* (Chung 1998: 138)

Ude. *wekt'e-wekt'e* “birlikte; yığın”

Moğ. *tala tala (eçe)* “her yandan, her taraftan” < *tala* “yan, taraf” (Tekin 1993: 32)

(3) Sıralama-üleştirme

Tam yineleme formu, Altay dillerinin tümünde sıralama-üleştirme işleviyle kullanılmaktadır:

Türk. *bir bir / birer birer* “tek tek, sırayla” < *bir / birer* (Yastı 2007: 77)

Jap. *hitori-hitori* “her bir kişi” < *hitori* “bir kişi” (Martin 1988: 151-152).

Jap. *ichi ichi* “tek tek, bir bir” < *ichi* “bir” (Olsson 2015: 6)

Kor. *cokak-cokak* “parça parça, tane tane” < *cokak* “parça, tane” (Martin 1992: 347)

Kor. *s'aŋ-s'aŋ* “her bir çift” < *s'aŋ* (Chung 1998: 138)

Ude. *wac'anzi-wac'anzi* “az az, azar azar” < *wac'an-zi* “biraz, azıcık” (Nikolaeva vd. 2001: 394-395)

Manç. *emken emken* “bir bir, birer birer” < *emken* “bir” (Gorelova 2002: 381)

Moğ. *koyar koyar* “ikişer” < *koyar* “2, iki” (Poppe 1992: 145)

2 Bu çalışmada kullanılan örnekler, Altay dilleriyle ilgili yapılan yineleme konulu diğer çalışmalar taranarak elde edilmiştir; bu nedenle bazı Altay dillerinde olmadığı varsayılan örnekler bu dillerde bulunabilir. Örnekler değerlendirilirken bu durumun göz önünde bulundurulması gereklidir. Altay dillerindeki bütün yineleme örneklerinin derlenerek bu dillerde tüm yönleriyle karşılaştırılması, ancak daha sonra yapılacak kapsamlı çalışmalarla mümkündür. Bu çalışma, yalnızca konuya bir giriş niteliği taşımaktadır.

3 Japoncada /h/, /k/, /s/, /t/ gibi ötümsüz ünsüzlerle başlayan sözcüklerin bir kısmı, yinelendiğinde yinelemenin ikinci ögesinde bu ünsüz ötümlüleşmektedir (Martin 1988: 151).

(4) Pekiştirme

Tam yinelemenin pekiştirme işlevi Türkçe, Japonca, Mançu-Tunguzca ve Moğolcada bulunmaktadır:

Türk. *çabuk çabuk* “çarçabuk, çabucak, çok çabuk” < *çabuk* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Jap. *dame-dame* “tamamen işe yaramaz” < *dame* “işe yaramaz, yararsız” (Kwon 2017: 5)

Ude. *go:-go*: “çok uzun” < *go*: “uzun” (Nikolaeva vd. 2001: 394-395).

Ude. *xele-xele* “çarçabuk, çabuk çabuk” < *xele* “hızla, çabucak” (Nikolaeva vd. 2001: 394-395).

Dagr. *lek-lek* “çok ağır” < *lek* “ağır, ağır şekilde” (Wang 2018: 56)

Moğ. *güicen güicen* “zar zor” < (Poppe 1992: 145)

(5) Eylemin gerçekleştiği zamanı ifade eden zarf

Tam yineleme formunun bu işlevi, Türkçe, Japonca ve Tunguzcanın Udege lehçesine ait örneklerde bulunmaktadır:

Türk. *sabah sabah* “sabah erkenden” < *sabah* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Jap. *sirazu-sirazu* (*no uti ni*) “habersiz(ken)” < *sirazu* “bilmemek; habersiz” (Martin 1988: 1062)

Ude. *anana-anana* “çok çok önce” < *anana* “çok önce, uzun zaman önce” (Nikolaeva vd. 2001: 394-395).

(6) Söz yapımı

Tam yinelemenin, Altay dillerinin tümünde söz yapımı süreci olarak kullanılması dikkat çekmektedir⁴. Tam yineleme örnekleri, çokluk, topluluk gibi işlevleri bakımından evrensel olmakla birlikte, bu yineleme formunun söz yapımı işlevi dünya dillerinin çok azında bulunur. Altay dillerinden Türkçe, Japonca ve Mançu-Tunguzcada tam yineleme formunun söz yapımı işlevinin bulunduğu, bu dillerdeki çok sayıda örnekten anlaşılmaktadır. Moğolcada bulunan az sayıda örnek, bu formun söz yapımı işleviyle Moğolcada da bulunduğunu göstermektedir. Japonca ve Korecede az sayıda vurgulu yineleme örneğinde de söz yapımı işlevi bulunmaktadır. Vurgulu yineleme formlarının, tam yineleme örneklerinde meydana gelen büzülme sonucu ortaya çıktığı görüşü kabul edilirse Korece de bu gruba dâhil edilebilir.

Kaz. *julım-julım* “Yırtık yırtık, yırtık pırtık” < *julım* “Bir demet, bir tutam” (Ağca 2017: 96)

4 *Tatar* ve *Tatabı* etnonimlerinin kökenlerini de yineleme yöntemiyle açıklayan bir etimoloji denemesi mevcuttur. Wang’a göre etnonimlerin kavramsal içeriği dikkate alınarak bunların kökenlerinin asal sayı adları ile açıklanması gibi bir eğilim vardır. Eğer bu kural bütün etnonimlere uygulanırsa, *Tatar* ve *Tatabı* etnonimlerinin kökeni büyük bir kesinlikle tespit edilebilir. İki etnonim de dikkate değer biçimde söz başında CV (*ta-ta*) yineleme formu özelliği gösterir. *Tatar* adı ToB (Toharca B) *tarya* “üç”, *Tatabı* adı ise Moğolca *tabun* “beş” rakamı ile ilgili olabilir. Bu tarihi gelişim sırasında iki etnonim de bazı sesbilimsel ve biçim bilimsel değişiklikler geçirmiştir:

ToB *tarya* “üç” > **tara* > **ta-tara* > *tatar*

Moğ. *tabun* “beş” > **tabu* > **ta-tabu* > *tatabı*

Wang’a göre bu iki etnonim **tara* “üç” ve **tabu* “beş” köklerinden teşekkül etmiştir, daha sonra başta bulunan CV *ta-* yinelemesi ile *tatar* ve *tatabı* formları ortaya çıkmıştır (Wang 2018: 55-56).

Türk. (Ağz.) *gözgöz* “Un, bulgur vb. şeyler koymaya yarayan içi bölünmüş büyük sandık.” < *göz* “oda; delik, boşluk; çekmece” (Ağca 2017: 96)

Jap. *miru-miru* “süratli, çabuk, hızlı; anında, hemen”, “gördüğün gibi” < *miru* “görmek; bakmak; izlemek” (Kaiser vd. 2013: 292-293; Fujimura 2017: 77-78)

Ude. *xaulie-xaulie* “neyse, her ne ise” < *xaulie* “lütfe” (Nikolaeva vd. 2001: 394-395)

Manç. *ai ai* “çeşitli; birçok” < *ai* “ne” (Gorelova 2002: 382)

Manç. *yaya* “her, her bir; herhangi” < *ya* “hangi, hangisi; ne” (Gorelova 2002: 383)

Dagr. *lek-lak*⁵ “(birisi) çok beceriksizce (davranmak)” < *lek* “ağır, ağır şekilde” (Wang 2018: 56)

Altay dillerinde tam yineleme formunun yukarıda verilenler dışında *eylemin sürekliliği, karşılıklık, eylemin tekrarı, sayma, numaralandırma, belirsizlik, benzerlik, amaçsızlık, başıboşluk* gibi işlevleri de bulunmaktadır. Bu işlevler hepsinde ortak olmadığı için buraya alınmamıştır. Aynı biçim bilimsel formların anlamları ve işlevlerinin dillerde, hatta bir dilin lehçelerinde genişleyebildiği ve zamanla farklılaşabildiği göz önüne alınırsa bu işlevsel farklılıkların olağan olduğu söylenebilir.

5.1.2. Altay Dillerinde Parçasal Yineleme

5.1.2.1. Vurgulu Yineleme

Altay dillerinde, eklemeli dillerde önden eklemeye standart olmamasına rağmen sözcük başında parçasal yineleme vardır. Chung’a göre bu parçasal yineleme formuna ait örnekler, tam yinelemelerin büzülmüş biçimleridir. Korecede bazı parçasal yineleme örneklerinin tam yineleme formlarının da bulunması bu sonuca ulaşmak için yeterlidir. Ayrıca Türkçede, bu yineleme örneklerinde vurgunun başta bulunması, bunların bileşik kökenli olduğunu gösterir (1998)⁶. Vurgulu yineleme formu Altay dillerinde yaygındır. Altay dilleri içerisinde örneklerin fazlalığı ve işlevlerinin çeşitliliği bakımından Türkçe dikkati çekmektedir (Li-Lindsay 2000).

Vurgulu yineleme olarak adlandırılan bu yineleme formu, sözcük tabanının ilk hecesinin (CVC) yinelenmesiyle teşekkül eder. Türkiye Türkçesinde sözcüğün ilk hecesi açıksa, yani CV şeklindeyse ünlüden sonra /p/, /s/, /r/, /m/ ünsüzlerinden biri gelir. Sözcüğün ilk hecesi kapalıysa (CVC), CV’den sonra gelen ve ilk heceye ait olan ünsüz /p/ ile yer değiştirir (Göksel-Kerslake 2005: 91-93). Tunguzcada sözcüğün ilk hecesi açıksa, yani CV şeklindeyse ünlüden sonra /b/, /v/, /w/ sesleri eklenir; kapalıysa ilk hecenin son ünsüzü /k/ ya da /m/ ünsüzlerinden biriyle yer değiştirir. Ayrıca Tunguzcanın Oroken lehçesinde ilk hecenin hiçbir eklemeye ve değişikliğe uğramadan doğrudan yinelenildiği örnekler de bulunur. Korece, Japonca ve Moğolcanın Dongxian lehçesinde ilk hece herhangi bir ses eklenmeden yinelenir. Türkçede, Dongxian lehçesi

5 Bu örnekte, aynı zamanda ünlü alternansı görülür. Söz yapımında yinelemenin yanı sıra alternansın da etkisi düşünülebilir.

6 Türkçede vurgu, az sayıda istisna dışında sözcüklerin son hecesinde bulunur. Sözcük ek alıncaya vurgu sona kayar. Bileşiklerde vurgu genellikle ilk sözcüğün son hecesinde bulunur (Demir-Yılmaz 2014: 140). Yukarıda sözü geçen, Türkçedeki parçasal yineleme formunda vurgunun ilk hecede olması, bu örneklerin tam yineleme formundan büzülme sonucu ortaya çıktığına işaret eder. Sonradan türetilmiş bazı örnekler örneğime yoluyla direkt olarak ilk hecenin yinelenmesi şeklinde ortaya çıkmış olmalıdır.

hariç Moğolcada (/b/ ve /v/) ve Oroken lehçesi dışında Tunguzcada ekleme bir sesin bulunduğu ikinci form bulunur.

Li-Lindsay'e göre biçim bilgisel sistemlerdeki düzensizlikler genellikle yeniliklerden ziyade tarihî kalıntıları temsil ettiği için orijinal sisteme daha çok yaklaşmak için daha fazla düzensizlik beklenmelidir. Türkçe, yinelemeye eklenen bu ünsüzler bakımından Tunguzca ve Moğolcaya göre daha fazla seçenek sunar. Bu, Tunguzca ve Moğolcanın biçim bilgisinin Türkçeye göre daha az tutucu olduğunu gösterebilir. Yine de bu dilleri Türkçede bulunan karmaşıklığa yaklaştıran örnekler vardır (2000).

Vurgulu yinelemenin sıfatlarda pekiştirme işlevli örnekleri Türkçe, Mançu-Tunguzca ve Moğolcada yaygın olarak kullanılmaktadır. Japonca ve Korecede fiillerde anlam kuvvetlendirici bir işleve sahiptir. Ayrıca bu iki dilde bu forma ait örnekler zarf yapımı, söz türetimi gibi işlevlerde kullanılır:

(1) Pekiştirme

Sıfatlarda:

Türk. *güpgüzel* “çok güzel” < *güzel* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Türk. *kaskatı* “kaya gibi sert” < *katı* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Türk. *tertemiz* “çok temiz” < *temiz* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Türk. *simsiyah* “kapkara, zift gibi” < *siyah* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Oro. *bag-bagdarin* “bembeyaz, apak, çok beyaz, kar beyazı” < *bagdarin* “beyaz” (Li-Lindsay 2000)

Oro. *sib-sinarin* “sapsarı, çok sarı, altın sarısı” < *sinarin* “sarı” (Li-Lindsay 2000)

Oro. *kab-kara* “kapkara, çok kara, simsiyah” < *kara* “siyah, kara” (Li-Lindsay 2000)

Tung. *gov-gogxun* “aşırı derecede baharatlı”⁷ (Li-Lindsay 2000)

Tung. *fak-farxun* “çok karanlık” (Li-Lindsay 2000)

Evk. *ab-aja* “çok iyi” (Li-Lindsay 2000)

Evk. *naw-nana* “çok yavaş”⁸ (Li-Lindsay 2000)

Evk. *nem-nermikkmn* “çok ince, incecik” (Li-Lindsay 2000)⁹

Halh. *ab-asxa* “son derece düzgün, çok doğru” < *asxa* “düzgün, doğru” (Li-Lindsay 2000)

Dong. *xu-xulan* “kıp kırmızı” < *xulan* “kırmızı” (Li-Lindsay 2000)

Dong. *qa-qara* “kapkara, simsiyah” < *qara* “siyah” (Li-Lindsay 2000)

Dong. *sm-smni* “oldukça yeni” < *smni* “yeni” (Li-Lindsay 2000)

7 Tunguzcada /b/'nin yanı sıra /v/ ve /k/ ünsüzleri de vurgulu yinelemede yinelenen ilk heceden sonra gelebilir (Li-Lindsay 2000).

8 Evenki lehçesinde /b/'nin yanında /w/ ve /m/ de eklenen ünsüzler arasındadır (Li-Lindsay 2000).

9 Moğolcanın Dagur lehçesinde /b/ ve /m/; Kalmuk lehçesinde /b/ ve /w/; Moğolcada /b/ ve /f/; Türkçenin Özbek ve Tatar lehçelerinde /m/ ve /p/, Uygur Lehçesinde /v/ ve /p/; Türkiye Türkçesinde /m/, /t/, /p/ ve /s/ ünsüzleri eklenir (Li-Lindsay 2000).

Moğ. *kab-kara* / *hav-har* “kapkara” (Poppe 1992: 76; Kartallıoğlu 2010: 96)

Moğ. *duv-dugui* “yusyuvarlak” (Kartallıoğlu 2010: 96)

Moğ. *ub-ulagan* / *uv-ulaan* “kıpkırmızı” (Kartallıoğlu 2010: 96)

Japonca ve Korece farklı işlevlerdeki örnekler:

Jap. *tsu-tsuku* “kazmak; galamak” < *tsuku* “bıçaklamak”

Kor. *te-teuk* “gitgide, gittikçe (daha fazla)” < *teuk* (Chung 1998: 139)

Kor. *te-tekuna* “dahası, hem de” < *tekuna* (Chung 1998: 139)

Kor. *na-nal* “günlük, gündelik” < *nal* (Lee-Ramsey 2011: 172)

Kor. *ta-tal* “her ay” < *tal* (Chung 1998: 138)

Kor. *tu-tuñsil* “yavaşça, nazikçe yüzen” < *tuñsil* (Kim 2003)

(2) Söz yapımı

İlk hecenin yinelenmesiyle ortaya çıkan parçasal yinelemenin, Japoncada, Korecede ve Tunguzcanın lehçelerinde söz yapımı işlevini gösteren örnekleri bulunur:

Jap. *ku-kuru* “kendini asmak; bağlamak” < *kuru* “sarmak, dolamak” (Fujimura 2017: 76).

Kor. *cen-cennal* “iki gün önce” < *cennal* “dün” (Chung 1998: 140)

Ude. *el-ele* “yalnızca; kıl payı” < *ele* “birazdan, kısa süre içinde” (Nikolaeva vd. 2001: 394-395)

Manç. *ud-udu* “birkaç, bir miktar; çok” < *udu* “ne kadar; kaç tane” (Gorelova 2002: 383)

Li-Lindsay’de (2000) yineleme örneklerinin Türkçe kökeni olasılığı üzerinde durulur, yani bir köken ortaklığı için benzerlikler yeterli görülmez. Moğolca, özellikle Tunguzcadaki örnekler kopyalama ile açıklanmaya çalışılır. Kopyalamanın Tunguzcanın Oroken Lehçesine Moğolcanın Dagur lehçesi üzerinden yapıldığı düşünülür. Li-Lindsay’e (2000) göre Japonca ve Korecede bu yineleme formu bulunmadığı için yinelemenin büyük Altay dil ailesine ait bir işaretleyici olduğunu söylemek de zordur. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu yineleme formu Japonca ve Korecede bulunmaktadır.

Vurgulu yineleme örnekleri değerlendirildiğinde bütün Altay dillerinde bu formun bulunduğu açıkça belirtilebilir. Türkçe, Mançu-Tunguzca ve Moğolca form ve işlev ortaklığı bakımından birbirine çok yaklaşılmaktadır. Korece ve Japoncada /p/, /s/, /r/, /m/ gibi ilk hecenin sonuna eklenen ünsüzlerin bulunmaması, bu dilleri diğer üçünden ayırmakta ve ikisini birbirine yaklaştırmaktadır. Tunguzca ve Moğolcanın bazı lehçelerinde iki (hem ilk hecenin sonuna fazladan bir ünsüzün eklendiği hem de ilk hecenin doğrudan yinlendiği) biçimin de görülmesi, Korece ve Japonca ile diğer Altay dilleri arasındaki bağlantıya işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

5.1.2.2. m-'li Yineleme¹⁰

Altay dillerinden Türkçe ve Moğolcada aynı yapı ve işlevde görülen bu yineleme formu, Korece ve Japoncada da bulunur. Japoncadaki işlevi Türkçe ve Moğolcadakine yakındır, Korecede ise işlev olarak farklıdır. Bu yineleme formu, üç farklı biçim-sesbilimsel koşulda gerçekleşir: (a) bir ünlü ile başlayan ad türünde sözcükler, (b) /m/ ünsüzü dışındaki ünsüzlerle başlayan sözcükler, (c) /m/ ünsüzüyle başlayan sözcükler.

Bu yineleme formunda, yinelenen sözcük ünlü bir sesle başlıyorsa yinelemedeki ikinci ögenin başına Türkçede ve Moğolcada bir /m/ ünsüzü eklenir, sözcük ünsüz bir sesle başlıyorsa yinelemenin ikinci ögesinin ilk ünsüzü /m/ ile yer değiştirir. Halha Moğolcasında yinelenen sözcük /m/ ünsüzü ile başlıyorsa ikinci unsurun ilk ünsüzü /z/ sesiyle yer değiştirir. Türkçenin Tuva lehçesinde ikinci unsurun ilk ünsüzünün /s/ ile yer değiştirdiği ve ünlü ile başlayan sözcüklerde ikinci ögenin başına /s/ ünsüzünün eklendiği örnekler bulunur: *pelek-selek* “hediyecik, küçük hediye” < *pelek* “hediye”, *uuruk-suuruk* “aynı anda” (Harrison 2000).

Korecede ünlü-ünsüz ayrımı yoktur. Ünlü bir sesle başlayan sözcüklerde yinelemedeki ikinci ögenin başına, ünsüzle başlayan sözcüklerde yinelemenin ikinci ögesinin ilk ünsüzünün yerine /k/, /p/, /t/ ünsüzlerinden biri eklenir.

Japoncada durum biraz daha farklıdır, genellikle yinelemenin ikinci ögesinin ilk ünsüzü, sözcüğün içinde bulunmayan /b/, /d/, /z/, /g/ ünsüzlerinden biriyle yer değiştirir. Japoncada bulunan bu tarz örneklerin bir kısmı tam yineleme içerisinde de değerlendirilmiştir. Örnekler incelendiğinde bu formun tam yinelemeden pek farkının bulunmadığı anlaşılmaktadır. İkinci ögenin ilk ünsüzünün /b/, /d/, /z/, /g/ ünsüzlerinden biriyle yer değiştirdiği bu örnekler, ilk ögenin ilk ünsüzündeki aykırılışma yoluyla ortaya çıkmıştır. Yani ötümsüz bir ünsüzle başlayan sözcük yinlendiğinde yinelemeyi oluşturan ikinci sözcüğün ilk ünsüzü ötümlüleşir.

(1) Benzerlik ilişkisiyle kurulan topluluk işlevi

m-'li yinelemenin işlevi, diğer benzer nesneleri, olayları ya da durumları ifade etmek için belirli bir sözcük ya da sözcük grubuna işaret eden kavramı genelleştirmektir (Göksel-Kerslake 2005: 91-93). m-'li yinelemenin bu işlevi Türkçe ve Moğolca örneklerde görülür:

a.

Türk. *etek metek* “etek(ler) ve benzerleri” < *etek* (Göksel-Kerslake 2005: 91-93)

Halh. *aav maav* “baba ve diğer insanlar” < *aav* “baba” (Kubo 1997: 69)

b.

Türk. *kapı mapı* “kapı ve benzerleri” < *kapı*

Türk. *çay may* “çay ve benzerleri” < *çay*

Halh. *Japon Mapon* “Japonya ve diğer ülkeler” < *Japon* “Japonya” (Kubo 1997: 67)

Halh. *nom mom* “kitaplar ve diğer şeyler” < *nom* “kitap” (Kubo 1997: 67)

10 Türkçe ve Moğolca örneklerde ikinci unsurun büyük oranda /m/ ünsüzüyle başlamasından dolayı bu gruba giren örnekler diğer Altay dillerini de kapsayacak şekilde “m-'li yineleme” başlığı altında incelenmiştir.

c.

Halh. *maşin zaşin* “araba ve benzerleri” < *maşin* “araba” (Kubo 1997: 69)Halh. *max zax* “et ve benzerleri” < *max* “et” (Kubo 1997: 69)

(2) Japonca örnekler

Japoncada birtakım adlar, yineleme yoluyla bir tür çokluk ve topluluk işaretleyicisi olurlar. Bu formda genellikle yinelemenin ikinci ögesinin ilk ünsüzü, sözcüğün içinde bulunmayan /b/, /d/, /z/, /g/ ünsüzlerinden biriyle yer değiştirir. Bu form, Türkçe ve Moğolcada bulunan m-’li yineleme formuna yapı ve işlev bakımından çok benzemektedir:

kuti-guti “her bir giriş / ağız”, *tokoro-dokoro* “burada ve orada, çeşitli yerlerde”, *sumi-zumi* “her kuytu, köşe” (Martin 1988: 151).

(3) Korece örnekler

Korecede bu yineleme örnekleri zarf yapımı başta olmak üzere çeşitli işlevlerde kullanılmaktadır:

saṅkil-paṅkil “güleryüzle”, *opul-kopul* “dolambaçlı bir şekilde”; *walk^hak-talk^hak* “geveze, gevezelik”, *alson-talson* “şaşırtma; kafa karıştırıcı”, *ult^huṅ-pult^huṅ* “tümsekli, bozuk, sarsıntılı” (An 2006: 1-2).

m-’li yineleme örnekleri özellikle Türkçe ile Moğolcada hem form hem işlev ortaklığı göstermesi bakımından bu iki dili birbirine yakınlaştırmaktadır. Korecede ikinci ögeye eklenen ünsüz çeşitlenmekte ve işlev farklılaşmaktadır. Japoncada da ikinci ögeye eklenen ünsüzler Türkçe ve Moğolcaya göre daha çeşitlidir. Japonca ve Korecedeki bu çeşitliğin de tarihi kalıntıları temsil ettiği ve bu dilleri Ana Altay diline yakınlaştırdığı düşünülebilir. Taranan ilgili kaynaklarda Mançu-Tunguzcada m-’li yineleme örneği tespit edilememiştir.

6. Problemler ve Tartışma

6.1. Altay Dilleri Arasındaki Form ve İşlev Farklılıkları

Korecede, diğer Altay dillerinden farklı olarak ardışık yineleme olarak adlandırılan aşağıdaki yineleme formu bulunmaktadır.

ki-ki-kwe-kwe “çok ilginç, çok garip” < *kikwe*

ki-ki-myo-myo “harika, olağanüstü” < *kimyo*

Bu yineleme formu Çince’den alıntı (Sino-Korean) sözcük katmanlarıyla sınırlıdır (Frampton 2004: 25).

Japoncada ve Halha Moğolcasında sıfat türetme yollarından biri olarak işlev gören ve diğer Altay dillerinde bulunmayan bir yineleme formu bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerde yineleme formunun ilk ögesinin son hecesi uzatılmış ve belirli bir tonlama bütüne yayılmıştır:

Jap. *takaa-taka* “high” → *taka* “high” (Michinori: 142).

Halh. *tomoo tom* “çok büyük, çok uzun” < *tom* “büyük, uzun” (Kubo 1997: 94)

Halh. *üneen ünen* “çok doğru” < *ünen* “doğru” (Kubo 1997: 94)

Yukarıdaki örneğin yanı sıra özellikle Türkçe, Korece ve Japoncada çekim ekleriyle birlikte iç içe geçmiş biçimde kullanılan çeşitli formların bulunduğu ve mevcut formların çok çeşitli dil bilgisel kategorileri işaretlediği görülmektedir. Bu form çeşitliliği ve işlev farklılıkları yineleme kategorisinin Altay dillerindeki üretkenliğiyle açıklanabilir. Bu üretkenlik sonucu Altay dillerinde mevcut bazı formların zamanla kullanım alanı daralırken zamanla farklı işlevlerde çeşitli yeni formların ortaya çıktığı ve Altay dillerindeki form ve işlev farklılıklarını bu üretkenliğin doğurduğu söylenebilir. Ayrıca, bu dillerdeki yinelemeler üzerine yapılacak daha kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalarla yukarıdaki formların ve benzerlerinin karşılıklarını da diğer Altay dillerinde bulmak ya da bulunmadığını ortaya koymak mümkündür. Bu tür bir çalışma sonucunda bu konuda daha kesin ifadeler kullanılabilir.

6.2. Diğer Dünya Dilleriyle Form ve İşlev Ortaklıkları

Tam ve parçasal yinelemenin, Altay dilleri dışında, Fince, Ermenice, Ural Dilleri (Menges 1968), Avustralya, Güney Asya, Afrika’nın birçok bölgesi, Kafkas dillerinde oldukça yaygın olarak kullanılması (<http://wals.info/chapter/27>), bu kategoriye dil evrenselliğine yaklaştırmak. Ancak Hint-Avrupa dilleri başta olmak üzere bir kısım dünya dilinde yineleme kategorisi işlevsel değildir.

Örnek olarak bir Hint-Avrupa dili olan Farsçada, m-’li yineleme örnekleri bulunmaktadır:

ketab-m/petab “kitap ve benzeri şeyler” < *ketab* “kitap” (Ghaniabadi-Tehrani 2006: 2)

Diğer Hint-Avrupa dillerinde bulunmayan bu yineleme formu, Farsçaya Altay dillerinden, büyük olasılıkla da Türkçeden kopyalanmıştır. Dikkate değer biçimde çağdaş Farsçada yineleme kategorisi çeşitli formlarıyla yaygın şekilde kullanılmaktadır. Farsçanın tarihî dönem metinlerinde yineleme örnekleri yaygın değilken¹¹ sonraki dönem Farsça metinlerde yineleme formlarının ve örneklerinin oldukça artması, bu dil bilim kategorisinin Farsçada yaygınlaşmasının dil ilişkileri ve ödünçleme ile açıklanması gereken bir durum olduğu gösterir. İki dil arasındaki uzun ve sıkı ilişkilere dayandırılabilir bu kategori kopyalaması, tarihî ve coğrafi arka plan dikkate alındığında büyük olasılıkla yineleme kategorisini yaygın ve işlevsel olarak kullanan Türkçeden yapılmıştır.

Altay dillerinde ilk hecenin yinelenmesiyle ortaya çıkan vurgulu yineleme, sıfatlarda pekiştirme işleviyle doğu Kafkasya’da (Dağıstan) da bulunmaktadır:

bat’-bat’iyab “çok farklı” < *bat’iyab* “farklı” (<http://wals.info/chapter/27>)

Bu durum açıklanmaya muhtaçtır. Tarihî arka planıyla birlikte Türk lehçeleriyle coğrafi yakınlıkları dikkate alındığında Kafkas dillerinde bulunan bu örnekleri dil ilişkileriyle açıklamak mümkün olabileceği gibi bu özelliğin Kafkas dillerinin de bir

11 Örnek olarak, 14. yüzyıl Fars şairi Hafız-ı Şirazi’nin Divanı’nda oldukça az yineleme örneği bulunmaktadır (Dilçin 2010:181).

karakteristiği olduğu ileri sürülebilir. Bunu söyleyebilmek için bu yineleme formunun Kafkas dillerindeki durumu ortaya konmalıdır.

Menges'e (1968) göre vurgulu yineleme, Altay dilleri dışında Ermenice ve Ural Dilleri gibi bir grup dilde de bulunmaktadır. Ural dilleri bakımından düşünüldüğünde bu bilgi, Altay ve Ural dillerinin dâhil olduğu daha büyük bir dil ailesi teorisi olan Ural-Altay dillerinin varlığı için önemli bir kanıttır. Bir Hint-Avrupa dili olan Ermenicedeki örnekler ise, bu dilin Türkçe ile teması düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir.

7. Türkçe-Macarca İlişkisi Bağlamında Yineleme Kategorisinin Macarcadaki Durumu

Macarca Fin-Ugor dil ailesi içerisinde değerlendirilmektedir. Bir başka akrabalık teorisine göre Macarcanın da içinde bulunduğu Fin-Ugor dilleri ile Türkçe Ural-Altay dilleri adı altında birleştirilir (ayrıntılı bilgi için bkz. Demir-Yılmaz 2002). Türkçe ile Macarcanın köken birliğini savunan çalışmaların başlangıcı eski tarihlere dayanır. Nicolaus Olah'nın (1493-1568), *Hungaria et Atila* adlı eserini yayıma hazırlayan ve iyi bir Osmanlı Türkçesi bilgisi bulunan Adam Ferenc Kollar (1718-1783), Olah'nın Macarcanın Doğu dilleriyle, bunlar arasında da özellikle Türkçeyle sözcük ortaklığından daha çok yapısal benzerliklerinin bulunduğu dair bir notuna dikkat çeker. Macarca ile Türkçeyi sözcük varlığı bakımından karşılaştıran ve daha sonraki araştırmalar üzerinde büyük bir etkisi bulunan Fisher (1697-1771), Macarcadaki Türkçe sözcükleri, Macarlarla Türklerin anavatanının aynı olması, dolayısıyla köken birliği ile açıklar (Berta ve Róna-Tas 2002: 44-45). Türkçe ile Macarca arasındaki ortaklıkları özellikle Türkçeden Macarcaya farklı dönemlerde yapılmış sözcük ödünçlemeleri ile açıklayan çalışmalar da vardır (Yılmaz 2015).

Aşağıda, yineleme kategorisi bakımından Türkçe ve diğer Altay dillerinde bulunan ortaklıkların Macarcada ne durumda olduğuna bakılmıştır. WALS'te Macarca, tam ve parçasal yinelemenin üretken biçimde kullanıldığı diller arasında sayılır (<https://wals.info/valuesets/27A-hun>).

Tam yineleme

Macarcada tam yineleme, pekiştirme, sıralama-üleştirme, topluluk ve dolaylı çokluk gibi işlevlerde kullanılmaktadır:

(1)

egy-egy “her biri; az” < *egy* “bir, 1”

Egyszer-egyszer “seyrek olarak” < *Egyszer* “bir kez”

Neha-neha “çok seyrek” < *Neha* “az, nadiren” (Liptak-Saab 2019: 2)

alig-alig “güç bela, zar zor, çok zor” < *alig* “ancak, güçlülükle, zorla”

messze-messze “çok uzak” < *messze* “uzak” (Brdar, Brdar-Szabo 2014)

rissz-rossz “çok kötü” < *rossz* “kötü” (Piechnik 2015: 48)

körös-körül “her yer, her taraf” (Liptak-Saab 2019: 2)

Parçasal yineleme

Vurgulu yineleme:

Aşağıdaki örnek, eklerle genişletilmiş bir yineleme örneğidir ve yinelenen ilk hece asıl sözcüğü oluşturur. Bununla birlikte, Altay dillerindeki ilk hecenin yinelenmesiyle oluşan parçasal yineleme ile yapı ve anlam olarak uyumaktadır.

(2)

gizgazos/gizes-gazos “çok otlı, otlarla kaplı” < *gaz* “ot” (Brdar, Brdar-Szabo 2014)

m’li yineleme:

Macarcadaki yansıma sözcüklerden oluşan ve m-’li yineleme kategorisinde değerlendirdiğimiz yinelemelerin ikinci unsuru m’nin yanı sıra /b/, /p/, /v/, /f/, /k/, /t/ sesleriyle de başlamaktadır ancak ikinci unsuru dudaksız /b/, /p/ ve /m/ sesleriyle başlayan örneklerin bu gruptaki toplam örnek sayısına oranı neredeyse yüzde 91 oranındadır. Bu seslerin çıkış yerlerinin birbirine yakın olduğu dikkate alınırca rahatlıkla Türkçe ve Moğolcadaki m’li yineleme kategorisine karşılık geldiği söylenebilir (Sóskuthy 2012: 130).

(3)

ia-fia “oğlum, evladım” < *fia* “oğul, erkek evlat”

ákom-bákom, ámul-bámul, izeg-mozog

ciróka-maróka, csecse-becse, csillog-villog, lári-fári, sebbel-lobbal, zana-bana (Piechnik 2015: 31, 48)

tarka-barka “çok renkli” < *tarka* “renkli” (Brdar 2013: 507)

Yinelemenin Söz Yapımı İşlevi:

Dünya dillerinin çok azında görülmesine karşın Altay dillerinin tümünde söz yapımı işlevi bulunan yinelemenin Macarcada da bu işlevde kullanılması dikkat çekmektedir:

addig-addig “bir yere kadar, şimdiye kadar” < *addig* “kadar, dek; bu, o kadar”

már-már “neredeyse, hemen hemen” < *már* “zeten, henüz” (Piechnik 2015: 48)

csillog-villog “çok temiz” < *csillog* “parıltılar, kıvılcımlar”, *villog* “parlamalar, ışıltılar” (Sóskuthy 2012: 127)

Macarcada yineleme kategorisinin eklerle genişlemiş farklı formları da bulunmaktadır:

(4)

haddelhadd “patırtı, kavga, meydan kavgası” < *hadd* “izin vermek, koyuvermek” (Piechnik 2015: 48)

telisteli “tamamen dolu” < *teli* “dolu” [-s- sıfat yapım eki]

réges-régi “çok yaşlı” < *régi* “yaşlı”

örökkön-örökké “sonsuz dek”

körös-körül “her yer, her taraf”

sok-sok gyerek “çok çok çocuk, birçok çocuk” < *sok* “çok” (Sóskuthy 2012: 124)

Yineleme kategorisi, diğer Altay dillerinde ve özellikle Türkçede olduğu gibi Macarcada da oldukça işlevseldir ve çok farklı formları vardır. Bu durum Macarcayı

Türkçeye yaklaştırmakta ve Türkçe-Macarca köken birliği düşüncesini akla getirmektedir. Türkçe-Macarca dil ilişkisi ve akrabalığı bağlamında yineleme kategorisi üzerinde ayrıntılı olarak durulmalı ve iki dil bu tipolojik özellik bakımından karşılaştırılmalıdır ancak bu başlı başına bir araştırma konusudur ve bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Sonuç

1. Altay dillerinin tümünde, yineleme kategorisinin her iki ana tipine ait örnekler bulunmaktadır. Tam yineleme ile parçasal yinelemenin vurgulu ve m'li yineleme olmak üzere üç formu yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu dillerden yalnızca Mançu-Tunguzcada m'li yineleme örneği tespit edilememiştir.
2. Altay dillerinde biçim-sesbilimsel yineleme formları ve bu formlar ile bunları oluşturan yalın sözcük formları arasındaki yapısal ilişkiler büyük oranda uyusmaktadır. Tam yineleme formu dünya dillerinde yaygın olarak bulunmakla birlikte, bu yineleme formunun çok az dünya dilinde görülen söz yapımı işlevi Altay dillerinde bulunmaktadır. Bu durum Altay dillerini tipolojik olarak birbirine yakınlıştırmaktadır.
3. Türkçe, Mançu-Tunguzca ve Moğolcada form ve işlev ortaklığı bakımından vurgulu yineleme örnekleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle ilk hecenin sonunda görülen ekleme ünsüzler bu yineleme formu bakımından bu üç dili diğer Altay dillerinden ayırır.

Tunguzca ve Moğolcanın bazı lehçelerinde (hem ilk hecenin sonuna fazladan bir ünsüzün eklendiği hem de ilk hecenin doğrudan yinelendiği) iki formun da görülmesi, ekleme ünsüzlerin bulunmadığı Korece ve Japonca ile diğer Altay dilleri arasındaki bağlantıyı göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

4. Türkçe, Moğolca, Korece ve Japoncada bulunan m-'li yineleme formu, bu dilleri birbirine yakınlıştıran bir başka tipolojik özellik olarak dikkat çekmektedir.
5. Elde edilen verilerin analizinden sonra bunlar, Altay Dilleri Teorisi bağlamında dil ilişkileri ve dil akrabalığı bakımlarından değerlendirildiğinde, yineleme kategorisi Altay dillerinde gerek biçim-sesbilimsel formları gerekse oluşturduğu anlamsal kategoriler ve işlevleri bakımından büyük oranda örtüşmektedir ve dolayısıyla Altay dillerinin köken birliği konusunda önemli kanıtlardan birisi olarak gösterilebilir.
6. Yineleme kategorisinin Ana Altay dilinin genetik tipolojisindeki asıl yeri ancak Altay dillerindeki bütün yineleme formları ayrıntılı olarak karşılaştırılmalı yöntemle analiz edildiğinde ortaya konulabilir ve yineleme kategorisinin Ana Altay diline ait bir rekonstrüksiyonu yapılabilir.
7. Yineleme kategorisinin Macarcada da çok farklı formları bulunur ve kategori oldukça işlevseldir. Ayrıca Türkçede bulunan yineleme formları ve işlevleriyle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu, Türkçe-Macarca köken birliği konusunda dikkate alınması ve üzerinde durulması gereken bir noktadır. Altay dillerinin tipolojik bir özelliği olduğu düşünülen vurgulu yineleme formunun, Altay dilleri dışında Ural dillerinde de bulunması, Ural-Altay dil birliğinin varlığını düşündürmektedir.

Kısaltmalar

Ağz.	Anadolu Ağızları
Dong.	Dongxian Lehçesi (Moğolca)
Evk.	Evenki Lehçesi (Tunguzca)
Hak.	Hakas Türkçesi
Halh.	Halha Moğolcası
Jap.	Japonca
Kaz.	Kazak Türkçesi
Kor.	Korece
Mal.	Malayca
Manç.	Mançu Lehçesi (Tunguzca)
Moğ.	Moğolca
Oro.	Oroken Lehçesi (Tunguzca)
Türk.	Türkiye Türkçesi
Tung.	Tunguzca
Ude.	Udege / Udihe Lehçesi (Tunguzca)

Kaynakça

- AĞCA, Mustafa (2017). "Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme", *Türkbilgi*, S: 34, s. 89-104.
- AN, Young-Ran (2006). *Identity Avoidance in Korean Reduplication*, Ms. Stony Brook University.
- BERTA, Árpád-A. Róna-Tas (2002). "Old Turkic Loan Words in Hungarian", *Acta Orientalia*, Volume 55, 43-67.
- BICKEL, Balthasar (2007). "Typology in the 21st Century: Major Current Developments". *Linguistic Typology*, 11, s. 239-251.
- BRDAR, Mario (2013). "Adjective reduplication and diagrammatic iconicity". Liović, Marica (Ed.), *Sanjari i znanstvenici. Zbornik u čast 70-godišnjice rođenja Branke Brlečić-Vujić*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, 489-514.
- BRDAR, Mario-Rita Brdar Szabo (2014). "Syntactic Reduplicative Constructions in Hungarian (and elsewhere): Categorization, Topicalization and Concessivity Rolled into One", *Selected Papers from the 4th UK Cognitive Linguistics Conference*, s. 36-51.
- CHUNG, Chin Wan (1998). "A Constraint-Based Approach to Reduplication of Non-Ideophonic Words in Korean", *Mid-America Linguistics Conference*, Southern Illinois University, October 23-24.
- COMRIE, Bernard (2005), *Dil Evrensellikleri ve Dil bilim Tipolojisi* (Çev. İsmail ULUTAŞ), Ankara: Hece Yayınları.
- DEMİR, Nurettin-Emine Yılmaz (2002). "Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi", *Türkler*, C. I, 393-401, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DEMİR, Nurettin-Emine Yılmaz (2014). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (2010). *Fuzuli'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- FRAMPTON, John (2004). *Distributed Reduplication*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- FUJIMURA, Yuko (2017). "Reduplication in Standard Malay and Japanese", *Journal of Modern Languages*, C. 13, s. 65-92.
- GHANİABADI, Saeed-Nima Sadat-Tehrani (2006). "Reduplication in Persian: A Morphological Doubling Approach", Ed. In Claire Gurski ve Milica Radisic, *Proceedings of the 2006 Annual Conference of the Canadian Linguistic Association*.

- GORELOVA, Liliya M. (2002). *Manchu Grammar*, Brill, Leiden-Boston-Köln.
- GÖKÇE, Faruk (2014). “Altay Dillerinde Ortak Bir Gramatikal Morfem {Zarf-Fiil Eki/Mastar Eki + Gör-} Üzerine”, *Türkblig*, S. 27, s. 1-12, Ankara.
- GÖKSEL, Aslı-Celia Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and New York: Routledge.
- GÜLER, Selda (2003). *A Study on Turkish Reduplications: Some Observations on Form and Function of Reduplication*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HARRISON, K. David (1999). “Tuvan Reduplication and Harmony”, *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: Special Session on Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics*, s. 75-86.
- HURCH, Bernhard (2005). *Studies on reduplication*. In: Bernhard Hurch (ed.), p. 1-2, Berlin: Walter de Gruyter.
- İMER, Kâmile-Ahmet Kocaman-A. Sumru Özsoy (2011), *Dil bilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KAISER, Stefan vd. (2013). *Japanese-A Comprehensive Grammar*, Routledge, Londra ve New York.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2010). *Çağdaş Moğolcanın Grameri -Ses ve şekil Bilgisi-*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- KATAMBA, Francis-John Stonham (2006). *Morphology*. Modern Linguistic Series, Basingstoke: Palgrave, ISBN: 9781403916433.
- KIM, Hyung-Soo (2003). “A new look at partial reduplication in Korean”, *Studies in Phonetics, Phonology and Morphology* 9(2) The Phonology-Morphology Circle of Korea. s.353-380.
- KIYOMI, Setsuko (1995). “A New Approach to Reduplication: A Semantic Study of Noun and Verb Reduplication in the Malayo-Polynesian Languages”. *Linguistics* 33, s. 1145- 1167
- KUBO, T. (1997). “Reduplication meduplication in Khalkha Mongolian”, *Journal of the Linguistic Society of Japan* (Gengo Kenkyu) 112: 66-97.
- KWON, Nahyun (2017). “Total reduplication in Japanese ideophones: An exercise in Localized Canonical Typology”, *Glossa: a journal of general linguistics* 2 (1): 40. 1-31.
- LEE, Ki-Moon-S. Robert Ramsey (2011). *A History of the Korean Language*, Cambridge University Press.
- LI, Fengxiang-Lindsay J. Whaley (2000). “Emphatic Reduplication in Oroqen and Its Altaic Context”. *In Linguistics* 38: 355-372.
- LIPTAK, Aniko-Andres Saab (2019). “Hungarian Particle Reduplication as Local Doubling”, *Acta Linguistica Hungarica*.
- MARTIN, S. (1988). *Reference Grammar of Japanese*. Yale: Yale University Press.
- MENGES, Karl H. (1968). *The Turkic Languages and Peoples*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- OLSSON, Linus (2015). *Form and function of reduplicated nouns in Japanese*, Yüksek Lisans Tezi, Dil bilimi Bölümü, Stockholm Üniversitesi.
- PIECHNIK, Iwona (2015). “Reduplicative Syllables in Romance Languages”, *Romanica Cracoviensia* 15, s. 30-55.
- POPPE, Nicholas (1992). *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, (Çev. Günay KARAAĞAÇ), İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- RUBINO, Carl (2005) “Reduplication: Form, function, and distribution”. In: Bernhard Hurch (ed.), *Studies on reduplication*, Berlin: Walter de Gruyter.
- SÓSKUTHY, M. (2012). “Morphology in the Extreme: Echo-pairs in Hungarian”. Ed. F. Kiefer-Z. Banreti, *Twenty Years of Theoretical Linguistics in Budapest*, Budapeşte: Tinta.
- TEKİN, Talat (1993). *Japonca ve Altay Dilleri*, Ankara: Doruk Yayınları.

- TEKİN, Talat (2013). "Altay Dilleri Teorisi", *Makaleler I Altayistik*, s. 71-82, Ankara: TDK Yay.
- TUNA, Osman Nedim (1992). "Altay Dilleri Teorisi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, Dil-Kültür-Sanat, s. 7-58, Ankara.
- VELUPILLAI, Viveka (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*, John Benjamins Publishing Company.
- WANG, Penglin (2018). *Linguistic Mysteries of Ethnonyms in Inner Asia*, Lexington Books. "https://books.google.com.tr/s?id=mOdRDwAAQBAJ&pg=PA56&lpg=PA56&dq=altaic+languages+reduplication&source=bl&ots=6Dacs7FLY4&sig=UOLGYrwSYeSef5V6Wp9QFeZtJJw&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKewiM3_HnzKPaAhUDOpKHTZwCAMQ6AEISzAF" \l "v=onepage&q=altaic%20languages%20reduplication&f=false" })
- YASTI, Mehmet (2007). "Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri", *SÜ Türiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 51-87.
- YILMAZ, Emine (2015). "Altayistik Bağlamında Macarca-Türkçe Dil İlişkileri", *Bilig*, S. 74, s. 287-308.

İnternet Kaynakları:

WALS: <http://wals.info/>